

Teruggave koloniale cultuurgoederen

Niet het einde van een proces,
maar een nieuw begin

BOEKMAN



Jack van der Leden

Teruggave koloniale cultuurgoederen

Niet het einde van een proces,
maar een nieuw begin

Op verzoek van staatssecretaris Gunay Uslu van Cultuur en Media buigt een onafhankelijke commissie¹ zich over verzoeken tot teruggave van koloniale cultuurgoederen die tijdens de koloniale tijd mogelijk onrechtmatig naar Nederland zijn gehaald en hier in musea zijn te zien. Dat maakte zij juli 2022 bekend ([Uslu 2022b](#)). Het gaat om honderdduizenden culturele, historische en religieuze objecten. Indonesië heeft in dezelfde maand een dergelijk teruggaveverzoek ingediend. Hoe is het huidige teruggavebeleid van Nederland, hoe kwam het tot stand en hoe functioneert het in de praktijk? Deze *Verkenning* biedt inzicht op basis van documenten uit de [Kennisbank](#) van de Boekmanstichting.



Eugène Dubois, portret.
© Naturalis

De Dubois-collectie

‘Indonesië wil fossiel van wereldberoemd oermens terug uit Nederland, hoe kansrijk is die claim?’ (Bakker 2022), ‘Aapmens Dubois is dood, maar zijn collectie is nog altijd levend’ (Venhuizen 2022), ‘Die schedelkap uit Java is van ons allemaal’ (Westerman 2022). De kranten stonden er vol mee toen Indonesië in juli 2022 acht kunstwerken en natuurwetenschappelijke collecties teruggeiste, waaronder de gehele Dubois-collectie. Deze collectie bevindt zich in Museum Naturalis en is van groot wetenschappelijk belang. Het betreft een verzameling van veertigduizend botten, tanden en schelpen uit Java en Sumatra, resten van de ‘Javamens’, opgegraven tussen 1887 en 1900 onder auspiciën van de Nederlandse onderzoeker Eugène Dubois en gezien als een belangrijke schakel in de evolutie van aap tot mens (Nuland 2022a). Museumdirecteuren, erfgoed specialisten en andere deskundigen belichtten in de media in reacties uiteenlopende aspecten van de casus.

Museum Naturalis, dat een hele **tentoonstellingszaal** heeft ingericht rond de Javamens, benadrukt dat er onderzoek wordt verricht naar de voorwerpen en dat de Dubois-collectie voor de continuering daarvan beter in Nederland kan blijven (Bakker 2022). ‘We begrijpen de claim, maar waar kan de collectie veilig worden bewaard, ontsloten en onderzocht?’, vraagt een woordvoerder van het museum zich af (Nuland 2022a). De natuurhistorische objecten, ‘onvergelijkbaar met kunstvoorwerpen’, zijn onderwerp van onderzoek, bevestigt Corine van Impelen, directeur Communicatie (Bakker 2022). Het is belangrijk dat dit onderzoek in de toekomst kan doorgaan. Dat kan ook in Indonesië, maar ‘wij hebben sinds de 19de eeuw kunnen doen over het opbouwen van een infrastructuur. Dat heb je niet zomaar voor elkaar. Mocht de collectie uiteindelijk naar Indonesië gaan, dan willen we graag samenwerken om alles ook daar goed te bewaren en ontsluiten’, aldus Van Impelen (Ibid.).

Ook museumdirecteur Edwin van Huis benadrukt dat het een wetenschappelijke collectie betreft, en geen kunsthistorische. Maar hij noemt het juist om die reden belangrijk dat de door staatssecretaris Uslu ingestelde commissie naar het teruggaveverzoek van Indonesië kijkt. Niet alleen vanuit museaal



perspectief maar ook vanuit onderzoekers- perspectief. Marieke van Bommel, directeur van het Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW), dat vier van de acht objecten en collecties op de lijst in beheer heeft, noemt het ‘mooi’ dat er nu een formeel teruggaveverzoek vanuit Indonesië ligt ([Venhuizen 2022](#)).

De collectie moet in koloniale context worden gezien, aldus historicus Bonnie Triyana, secretaris van de Indonesische commissie die de stukken terugvraagt. Onder druk van de kolonisator en het koloniale systeem hadden inheemse Indonesiërs geen zeggenschap over de objecten en konden ze niet voorkomen dat de fossielen werden weggehaald van de plek waar ze thuis- horen. ‘Koloniale systemen bepaalden hun eigen standaarden’ ([Ibid.](#)). De fossielen zijn geen roofoorkunst maar hebben sociale en culturele betekenis voor Indonesië, vertelt ook directeur- generaal Hilmar Farid van het Indonesische ministerie van Onderwijs, Cultuur en Weten- schap ([Bemmel 2022](#)).

Teruggave van koloniale roofoorkunst kreeg lange tijd minder aandacht dan teruggave van naziroofoorkunst

Volgens Jos van Beurden, die in 2016 aan de Vrije Universiteit (VU) promoveerde op de teruggave van koloniale collecties ([Beurden 2016](#)), zou het ‘redelijk’ zijn om de Javamens aan Indonesië over te dragen. ‘Dubois heeft die botten gewoon meegenomen. Dat kon doordat er een koloniaal bewind zat, met de structurele ongelijkheid die daarbij hoort: veel gebeurde in het voordeel voor de machtigen, ten koste van de machtelozen. Je kunt zeggen: de Javamens komt uit Indonesië, dus die hoort daar thuis. En dan kan Leiden een kopie krijgen.’ Ook stelt hij vast dat de toegankelijkheid juist zal verbeteren in Indonesië, want voor veel niet-Europese wetenschappers is het lastig om een visum voor Nederland te krijgen ([Bakker 2022](#)).

Voorstanders van de teruggave benadrukken verder dat de fossielen zijn opgegraven uit Indonesische bodem door Indonesische dwang- arbeiders, en dat Nederland er daarom geen zeggenschap over hoort te hebben. Maar zonder de opgravingen van Dubois zou de collectie er niet zijn, zeggen tegenstanders, hij heeft er juist betekenis aan gegeven. Ook zijn er wetenschap- pers die erop wijzen dat de fossielen dateren uit een periode dat er überhaupt nog geen sprake was van ‘Indonesië’ of ‘Nederland’ en dat ze eigenlijk aan iedereen en niemand toebehoren ([Venhuizen 2022](#)).

Restitutiegeschiedenis

Sinds hun onafhankelijkheid roepen de voor- malige koloniën Nederland op tot teruggave van verloren erfgoed. Van Beurden legt uit dat dit bezit steeds ongemakkelijker wordt en regerin- gen en musea zoeken naar mogelijkheden om waardevolle objecten terug te geven. Dit roept verschillende vragen op. Hoe en wanneer zijn deze voorwerpen hier gekomen en waar bevinden ze zich nu? Is het allemaal roofoorkunst? Hoe gaat teruggeven in zijn werk? ([Beurden 2021a](#); [2021b](#)). Teruggave van koloniale roofoorkunst kreeg dan ook lange tijd minder aandacht dan teruggave van naziroofoorkunst², schrijft Evelien Campfens, onderzoeker aan het Grotius Centre for International Legal Studies en van 2002-2016 secretaris van de Restitutiecommissie. Er heerst grote onduidelijkheid over een aantal cruciale zaken: wat verstaat men bijvoorbeeld precies onder het begrip ‘koloniale roofoorkunst’? Is de aard van het verlies destijds doorslag- ↓

gevend of de betekenis van een voorwerp nu voor bepaalde (groepen) mensen? En wie zijn de ‘rechthebbenden’? Het is de hoogste tijd die lastige vragen te beantwoorden’ ([Campfens 2018](#); zie ook [Campfens 2020](#) en [2021](#)).

De geschiedenis van restitutie van koloniale objecten in Nederland kent drie fases. Dat schrijft Iris Bloemers in haar masterscriptie over een toekomstig restitutiebeleid voor Nederland en zijn musea ([Bloemers 2021](#)). De eerste tijdspanne omvat de twee decennia na de onafhankelijkheid van Indonesië. Tijdens de *Ronde Tafel Conferentie* in 1949, waarbij de soevereiniteits-overdracht aan Indonesië plaatsvond, werden culturele overeenkomsten gesloten voor onder andere de restitutie van culturele objecten ([Beurden 2012, 31-32](#)). Een van de afspraken was dat Nederland uit Indonesië afkomstige culturele objecten, die op een andere manier zijn verkregen dan volgens de wet is toegestaan, moest teruggeven aan Indonesië. Nederland ontving daarna meerdere claims voor restitutie, maar ging hier niet op in. Nederland was nog helemaal niet in de stemming om te praten over ‘teruggave’, aldus Van Beurden. Het heeft het liever over ‘uitwisseling’, omdat het na het verlies van ‘Indië’ vooral niet de indruk wil wekken ‘opnieuw iets te verliezen’ ([Maas 2021](#)). Pas in de jaren zeventig trad verandering op. Tijdens deze tweede fase vond het grootste aantal restituties plaats in de Nederlandse geschiedenis, waaronder die van de zogeheten [Lombokschat](#) in 1977. Sinds de jaren negentig, de derde fase, is sprake van een omslag in de denkwijze over restitutie. Van Beurden spreekt van een traag proces van onderhandelingen en bewustwording, dat pas onlangs heeft geleid tot het besef dat uit de koloniën geroofde spullen niet in Nederland thuishoren. Een ‘ontdekkingsreis van 500 jaar’, met nu pas het eindstation in zicht ([Beurden 2021a; 2020; Maas 2021](#)).

Maatschappelijke discussie

Het toenemende ongemak over de eeuwenoude cultuurgoederen in musea, afkomstig uit door Nederland gekoloniseerde gebieden, meegenomen als gift of door roof verkregen, hangt samen met veranderingen in de manier waarop in Nederland wordt teruggekeken op ons koloniaal verleden. Veelbetekenend in dit opzicht zijn de [excuses](#) van het Nederlandse

kabinet voor het slavernijverleden in Nederland, Suriname en de eilanden van Caribisch Nederland op 19 december vorig jaar en het onderzoek dat Koning Willem-Alexander laat doen naar de rol van zijn eigen familie in de koloniale geschiedenis.³ Denk ook aan de maatschappelijke discussies over bijvoorbeeld Zwarte Piet, beelden van kolonisten op pleinen en naar hen vernoemde straten, bruggen, tunnels en instellingen. In deze heroriëntatie past ook dat er ‘kritischer dan voorheen gekeken wordt naar de koloniale cultuurgoederen in de museale collecties, die men in de loop der tijd min of meer als “eigen bezit” is gaan beschouwen, naar de wijze waarop deze voorwerpen zijn verworven en naar het belang dat deze voorwerpen voor de herkomstlanden kunnen hebben’, aldus de Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties (zie hierna uitgebreider) ([Gonçalves-Ho Kang You 2021, 12](#)).

De Nederlandse koloniale collecties bevatten honderdduizenden objecten en worden beheerd door bijvoorbeeld het NMVW, Museum Bronbeek en het Rijksmuseum, maar ook door vele kleinere musea. Een enquête van de Commissie-Gonçalves en de Museumvereniging onder de Nederlandse musea wijst uit dat er nog veel onbekend is over de manier waarop koloniale cultuurgoederen in Nederlands bezit zijn gekomen; slechts 10 procent van de deelnemende musea heeft een goed overzicht van de herkomst van hun koloniale bezit ([Ibid., 31, 39](#)). Museumdirecteuren in Nederland staan steeds meer open voor teruggaveverzoeken en zijn bereid tot praten over teruggave van cultureel erfgoed aan de landen van herkomst. Vrijwel elk museum met betwiste objecten uit koloniale contexten worstelt met de vraag hoe daarmee om te gaan. Hoe achterhaal je welke objecten in je collectie omstreden zijn? Hoe vertel je een eerlijk verhaal? En hoe ga je in gesprek met herkomstgemeenschappen over de eventuele teruggave ervan? ([Beurden 2007 en 2020; Bloemers 2021, 15](#)).

Niet zelden ontstaat in herkomstlanden irritatie door het eenzijdige perspectief van waaruit ze telkens door Westerse musea bevraagd worden over de herkomst van objecten waarvan iedereen weet dat ze geroofd zijn. Val ons daar toch niet mee lastig, maar beantwoord eerst zelf de vraag of een object ook werkelijk ↓

Collectiebeheerder Natasja den Ouden met de Dubois-collectie in het depot. Fotografie: Taco van der Eb. © Naturalis



teruggaat, aldus historica Nira Wickramasinghe, hoogleraar Moderne Zuid-Aziatische Studies aan de Universiteit Leiden. Het teruggaveproces in Nederland gaat voor een groot deel over onszelf, legt ze uit. ‘Dit gaat over de worsteling met jullie eigen koloniale verleden, meer dan over restitutie van welk object dan ook’ (Mathijssen 2020).

Koloniaal erfgoed is lang gezien als ‘gedeeld erfgoed’, maar die term doet geen recht aan de geschiedenis ervan. Dat schrijft Esther Captain, historicus en senior onderzoeker bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden, in *Boekman* 125 (Captain 2020). Het is tijd voor een herijking, die het maatschappelijke debat over de omgang met koloniale objecten en collecties een nieuwe impuls kan geven. ‘Het “redden van objecten”, ingebed in een structuur van machtsongelijkheid, ging (en gaat) samen met de destructie ervan door deze letterlijk en figuurlijk te vervreemden van de eerste eigenaar en context. Het is de paradox van koloniaal erfgoed. Van Beurden spreekt in dit verband van “dissonant koloniaal erfgoed”, een term die recht doet aan de (post)koloniale context en de daarbij horende complexiteiten en potentieel

interne tegenstrijdigheden die erfgoed kunnen omringen’ (Captain 2020, Beurden 2020). Het gaat bij restitutie van objecten meer dan enkel om repatriëring. Het teruggaveproces kent drie noodzakelijke elementen, vindt Van Beurden: het erkennen dat er in het verleden ‘iets gigantisch’ is misgegaan, vervolgens de wens tot verbetering van de relatie, en pas daarna komt het teruggeven van een object in beeld (Mathijssen 2020).

Volgens Captain vraagt het ‘maatschappelijke debat over de omgang met koloniale objecten en collecties om een verdere doordinking van de wijze waarop landen zich hierin willen profileren’ (Captain 2020).

Restitutierevolutie in Europa

De verschillen tussen Europese landen, die in het verleden koloniën hadden, in hun omgang met koloniale cultuurgoederen en teruggaveverzoeken zijn groot. Landen reageren terughoudend, beperken zich tot permanente bruikleen of gaan over tot eigendomsoverdracht (Gonçalves-Ho Kang You 2021, 48) Maar overall wint de urgentie van het vraagstuk terrein. Koloniale roofkunst stelt Westerse musea voor grote dilemma’s (Losson 2021; ↓

[Pasikowska-Schnass 2021](#)). Hoe ermee om te gaan, moeten de objecten terug naar de herkomstlanden, zo ja, onder welke voorwaarden? Het begrip Nieuwe Restitutie Revolutie doet zijn intrede ([Vermaas et al. 2018](#)).

Hoewel de discussie over de omgang met koloniale collecties in veel Europese landen dus actueel is en er met regelmaat cultuurvoorwerpen worden teruggegeven aan landen van herkomst, is tot dusver geen sprake van een breed gedragen opvatting over de omgang met koloniaal erfgoed of van een van overheidswege vastgestelde beleidsvisie daarover. Dat concludeerde vorig jaar de Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties ([Gonçalves-Ho Kang You 2021, 13](#)). Hierna volgt een korte toelichting bij de aanpak per land.

Hoewel de discussie over de omgang met koloniale collecties in veel Europese landen actueel is, ontbreekt het aan een breed gedragen opvatting of beleidsvisie

Frankrijk

Er ontstond commotie in de museumwereld toen de Franse president Emmanuel Macron in 2017 tijdens een bezoek aan Burkina Faso tijdens een lezing voor studenten aankondigde dat de ‘nieuwe vriendschapsrelatie’ die hij met de voor Frankrijk strategisch belangrijke ex-koloniën voor ogen heeft, voorziet in de teruggave van tijdens die koloniale tijd geroofde kunstschaten. ‘Het Afrikaanse erfgoed moet in Parijs te zien zijn, maar ook in Dakar, in Lagos en Cotonou’. Binnen vijf jaar moesten de voorwaarden geformuleerd worden om erfgoed van Afrikaanse landen tijdelijk of permanent terug te geven ([Gonçalves-Ho Kang You 2021, 49](#); [Mathijssen 2020, Vermaas et al. 2018](#)). Met de toespraak veegde hij het traditioneel Franse restitutiebeleid van tafel, waar altijd het juridische argument tegen verzoeken om teruggave is geweest dat de Franse collecties bij wet onvervreemdbaar zijn ([Mathijssen 2020, Vermaas et al. 2018](#)).

Verenigd Koninkrijk

Het museumveld in het Verenigd Koninkrijk is divers qua financiering en collectiebeheer, en dat geldt ook voor de omgang met koloniale collecties. De Britse overheid en de musea en hun trustees wijzen naar elkaar zolang er een wet bestaat die teruggave in de weg staat. Dat neemt niet weg dat er nationale musea zijn die desondanks stappen weten te zetten. Het Victoria and Albert Museum en het British Museum kennen bijvoorbeeld langdurige bruiklenen waarmee ze op hun manier tegemoetkomen aan restitutieverzoeken ([Gonçalves-Ho Kang You 2021, 53](#)). In augustus 2022 verscheen bij de Arts Council England (ACE) een langverwachte guide voor musea voor restitutie en terugkeer van koloniale objecten, gebaseerd op de huidige wetgeving ([Arts Council England 2022](#)). Bijna gelijktijdig maakte het Londense natuurhistorische Horniman Museum & Gardens bekend 72 Benin Bronzes⁴ op morele gronden terug te sturen naar Nigeria. De objecten maken deel uit van duizenden voorwerpen die in 1897 door de Britten zijn geroofd uit het Koninkrijk Benin en sindsdien in musea over de hele wereld zijn terechtgekomen.⁵ Sinds de onafhankelijkheid van Nigeria in 1960 probeert het land tevergeefs de objecten terug ↓

te krijgen.⁶ Baanbrekend zijn de sterke geruchten in december 2022 over de terugkeer van de Elgin Marbles⁷ naar Athene. De ornamenten, afkomstig uit het Parthenon en door Lord Elgin naar Londen gebracht, bevinden zich sinds het begin van de 19de eeuw in het British Museum, tot groot ongenoegen van Griekenland. Naar blijkt voeren de landen sinds een jaar geheime onderhandelingen over de teruggave van de marmeren afbeeldingen van goden, mensen en monster ([IJzendoorn 2022](#)).

Duitsland

Duitsland ontvangt relatief weinig teruggaveverzoeken, maar houdt zich actief bezig met dit vraagstuk. In 2021 verscheen bij de Deutscher Museumsbund de derde editie van richtlijnen voor de omgang met teruggaveverzoeken ([German Museums Association 2021](#)), bedoeld als basis voor de Duitse musea voor het vormen van een eigen visie en als aanmoediging om dit thema actief op te pakken ([Gonçalves-Ho Kang You 2021, 50](#)). Duitsland kent sinds maart 2019 ook een [algemeen kader](#) met afspraken over de omgang met koloniale collecties. Dat kader beoogt voorwaarden te scheppen voor de teruggave van objecten die op juridisch of moreel onverdedigbare wijze uit de voormalige koloniën zijn meegenomen door onder andere het digitaliseren en beschikbaar stellen van gegevens, het doen van herkomstonderzoek en internationale samenwerking.

België

Eind 2018 heropende in het Belgische Tervuren het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA) na een vijf jaar durende verbouwing en renovatie. Die stond deels in het teken van dekolonisatie. De nieuwe collectieopstelling biedt meer ruimte aan historisch besef van de koloniale herkomst van de collectie. Maar activisten en erfgoed specialisten pleiten voor teruggave van de gestolen collectie aan de landen van herkomst ([Busselen 2019](#); [Ribbens 2018](#); [Pontzen 2018](#); [Leeuwen 2018](#)). Het KMMA heeft in zijn collectie veel menselijke resten die bij rituelen werden gebruikt. Zou er in het restitutedebat niet (meer) onderscheid moeten worden gemaakt tussen kunstobjecten en rituele objecten, was een van de prangende vragen? ([Snijders 2018](#)). In 2021 besloot België alle

Congolese [roofkunst in het KMMA terug te geven](#) aan Congo. Staatssecretaris Thomas Dermine (Wetenschapsbeleid, Parti Socialiste): ‘Veel andere landen kiezen ervoor om stuk voor stuk te bekijken of en hoe objecten terug moeten naar het land van herkomst. Wij vonden het hoog tijd voor een alomvattende aanpak voor deze objecten. Alles wat illegitiem verkregen is, is niet van ons. Punt’ ([Beurden z.j.](#); [Demarsin 2022](#); [Kampen 2021](#); [Delputte 2021](#)).

Nederland

Ook in Nederland ontstond tumult in de museumsector toen het NMVW, bestaande uit het Tropenmuseum in Amsterdam, Museum Volkenkunde in Leiden en het Afrika Museum in Berg en Dal, en het Wereldmuseum in Rotterdam bekendmaakten dat zij verantwoording willen gaan afleggen voor de koloniale geroofde objecten in hun collecties. In tegenstelling tot Frankrijk toonde de museumsector initiatief en niet de politiek of overheid. Volgens toenmalig NMVW-directeur Stijn Schoonderwoerd hield het museum zich al bezig met de vraag hoe het moest omgaan met de restitutie van dit type objecten, maar dat door de toespraak van Macron dat proces in een stroomversnelling kwam ([Mathijssen 2020](#)). De vier musea gaven aan dat ongeveer de helft van de 375 duizend kunstobjecten uit hun collecties verbonden is aan het koloniale verleden, voor een groot deel geroofd is en daarom terug moet naar de landen van herkomst. In maart 2019 publiceerden de musea een aantal principes ([Tropenmuseum et al. 2019](#)) waarmee ze claims op terugkeer van objecten kunnen beoordelen, zodat belanghebbenden koloniale stukken kunnen terug claimen ([Bloemers 2021, 4](#)), een primeur binnen Europa. Elke claim zal worden beoordeeld op basis van vooraf opgestelde voorwaarden. Er moet bijvoorbeeld door het herkomstland worden aangetoond, op basis van feiten, of er onvrijwillig afstand is gedaan van het object. Tevens pleit toenmalig museumdirecteur Stijn Schoonderwoerd voor een nationaal beleid voor de koloniale objecten, zoals dat er ook is voor naziroofkunst ([Khaddari et al. 2019](#), [Ribbens 2019](#)).

‘Roofkunst kan terug, maar wel op bepaalde voorwaarden.’ Zo luidde de kop van een artikel over het bovengenoemde ontzamelinitiatief ↴

Beeld en reflectie
met de Homo
erectus fossielen,
Dubois-collectie.
© Naturalis



in *Het Parool* van 7 maart 2019 ([Khaddari et al. 2019](#)). Het bericht leidde via de Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) tot een Kamerbrief van de toenmalige minister van OCW, Ingrid van Engelshoven, op 10 april van dat jaar. Zij schrijft: ‘(...) ons koloniale verleden heeft zijn sporen nagelaten in onze instituties en in de publieke collecties van culturele instellingen. De omgang met het Nederlandse koloniale verleden en de cultuuruitingen uit die tijd is een onderwerp dat vele mensen direct raakt’ ([Engelshoven 2019b](#)). Wat betreft het koloniale erfgoed in de Rijkscollectie acht ze het ten eerste van belang dat ‘de koloniale collecties toegankelijk zijn en vanuit verschillend perspectief de daaraan verbonden verhalen vertellen’. Zij pleit voor zichtbaarheid van ons gedeelde verleden en het bevorderen van de aan de koloniale tijd verbonden geschiedenis. Ten tweede wil ze ‘een nationaal beleidskader ontwikkelen voor de omgang met koloniale collecties’.

Het gaat daarbij om het ontwikkelen van een methodiek voor herkomstonderzoek en een zorgvuldige procedure voor de omgang met teruggaveverzoeken. ‘Cultuuroederen uit

de voormalige Nederlandse koloniën waarvan vermoed wordt dat die in het verleden geroofd zijn, hebben hierbij prioriteit’, licht ze toe ([Ibid.](#)).

Met het oog op een zorgvuldige omgang met de koloniale collecties is kennis en inzicht in de herkomst van deze collecties nodig. Daarom voeren het Rijksmuseum en het NMVW, in samenwerking met het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies en het Rijksmuseum Amsterdam in opdracht van het ministerie van OCW, een gezamenlijk project uit om een methodiek te ontwikkelen rond herkomstonderzoek naar koloniale collecties. De focus ligt daarbij op voorwerpen afkomstig uit Indonesië, vanwege de aard, omvang en herkomstgeschiedenis van deze collectie ([Engelshoven 2019b](#)).⁸ Ook onderzoekers uit het land van herkomst worden hierbij betrokken. Daarnaast start het NMVW een pilot over hoe musea op een zorgvuldige wijze kunnen omgaan met verzoeken tot teruggave ([Ibid.](#)).

Van Engelshoven kondigde voor het najaar 2020 een nationaal beleidskader voor collecties met een koloniale context aan, mede op basis van de praktijkervaring uit genoemde pilots ↓

en een internationale verkenning bij de buurlanden en herkomstlanden. Ook vroeg zij de Raad voor Cultuur een adviescommissie in het leven te roepen om de historische, juridische, internationale en morele aspecten van de koloniale collecties in kaart te brengen ([Engelshoven 2019b](#)).

Overwegingen Commissie-Gonçalves

De Commissie-Gonçalves, genoemd naar haar voorzitter Lilian Gonçalves-Ho Kang You, presenteerde in oktober 2021 haar toekomstvisie op het koloniaal erfgoed in het algemeen en de omgang met (verzoeken tot) teruggave ervan in het bijzonder ([Gonçalves-Ho Kang You 2021](#)).⁹ Het teruggeven van koloniale cultuurgoederen door ex-koloniale mogendheden is niet iets van de laatste tijd, zo lichten de auteurs toe. De eerste voorbeelden van teruggaven dateren al uit de koloniale tijd. Soms werden voorwerpen geschonken tijdens een staatsbezoek, soms lag aan de teruggave een overeenkomst tussen landen ten grondslag.

Erkenning van onrecht en de bereidheid om dit zoveel mogelijk te herstellen, zijn de twee belangrijkste uitgangspunten van het beleid over de koloniale collecties

Het kabinet erkende eerder al dat de bevolking van koloniale gebieden onrecht is aangedaan door het tegen hun wil in bezit nemen van dit soort cultuurgoederen. Deze erkenning was een eerste stap in een zorgvuldige omgang met koloniale collecties. Maar van een teruggavebeleid dat samen met de herkomstlanden is ontwikkeld, is ‘tot op de dag van vandaag’ geen sprake’ ([Ibid., 4](#)). Bij verzoeken tot teruggave speelt een aantal aspecten een rol, aldus de adviescommissie. Een verzoek om teruggave van roofterkunst vraagt om een andere afweging dan een verzoek om teruggave van een cultuurgoed dat legitiem door schenking of aankoop is verkregen. Of waarvan de herkomstgeschiedenis niet achterhaald kan worden. Verder speelt het belang van een cultuurgoed voor dan wel het herkomstland dan wel Nederland een rol, net als de bewaaromstandigheden en toegankelijkheid van het cultuurgoed ná teruggave. En nog een belangrijke vraag: wie is de huidige eigenaar: de Rijksoverheid, een andere overheid of een particulier? ([Ibid., 5](#)).

De omgang met verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen is niet zozeer een juridische als wel een ethische kwestie, vindt de Commissie. Het Nederlands recht kent immers het verjaringsprincipe en relevante internationale verdragen kennen geen terugwerkende kracht. Voor een ethische omgang met verzoeken om teruggave wijst de Commissie op de normen en principes van het internationale humanitaire recht en de ethische codes van internationale maatschappelijke organisaties. ‘Daarin wordt een coulante omgang met verzoeken tot teruggave bepleit met als uitgangspunt dat wat gestolen is, in principe teruggegeven moet worden’ ([Ibid., 5](#)).

Onvoorwaardelijke teruggave

Erkenning van onrecht en de bereidheid om dit historisch onrecht zoveel mogelijk te herstellen, zijn de twee belangrijkste uitgangspunten van het beleid over de koloniale collecties. Verder adviseert de Commissie minister Van Engelshoven om dit beleid af te stemmen met de voorheen gekoloniseerde landen, in elk geval met Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden. De Commissie waarschuwt dat Nederland daarbij moet ‘waken voor een



neokoloniale herhaling van het verleden waarin vooral eigen opvattingen, gevoelens, normen en waarden leidraad zijn voor het handelen' ([Ibid.](#), 6). Nederland moet daarom bereid zijn om in voormalige Nederlandse koloniën buitgemaakte cultuurgoederen onvoorwaardelijk terug te geven als het land van herkomst hier om vraagt. De eenvoud van dit standpunt schept duidelijkheid, zowel voor Nederland als voor de landen van herkomst, aldus voorzitter Gonçalves in een interview ([Kruijt 2020](#)).

Vanuit de voorheen gekoloniseerde landen wordt ook de wens geuit om met Nederland samen te werken. Zij willen bijvoorbeeld beter inzicht krijgen in de aanwezigheid en de herkomstgeschiedenis van de koloniale cultuurgoederen in de Nederlandse musea. Ook is er behoefte aan samenwerking bij het opzetten van een goede museale infrastructuur, uitwisseling van studenten en wetenschappers en stageplaatsen in Nederlandse musea. De Commissie adviseert bovendien om een onafhankelijke adviescommissie in te stellen, die de minister moet adviseren over de teruggaveverzoeken over koloniale roofofst. De adviezen moeten openbaar zijn.

Teruggaveverzoeken over cultuurgoederen die niet zijn geroofd, of die afkomstig zijn uit landen die geen Nederlandse kolonie waren, dienen eveneens in overweging te worden genomen maar hoeven niet onvoorwaardelijk te worden gehonoreerd. De nieuw in te stellen onafhankelijke adviescommissie moet deze verzoeken beoordelen naar redelijkheid en billijkheid en op basis van een belangenafweging.

Ten slotte adviseert de Commissie om een Expertisecentrum Herkomst Koloniale Objecten op te richten dat aanvullend herkomstonderzoek kan uitvoeren en een algemeen toegankelijke database over de koloniale collecties in Nederlandse musea kan opzetten ([Gonçalves-Ho Kang You 2021, 81](#)).¹⁰

Draagvlak in het culturele veld

Musea zoals het NMVW en het Rijksmuseum staan achter het advies over de teruggave van koloniale roofofst door Nederland ([Nandram 2020](#); zie voor positieve reacties vanuit Suriname [Jurna 2020](#)). Het standpunt dat ook objecten die niet geroofd zijn, door landen geclaimd moeten kunnen worden, valt bij toenmalig NMVW-

directeur Schoonderwoerd in goede aarde. 'Wij bezitten objecten waarvan het culturele of religieuze belang in het herkomstland groter is dan in Nederland.' Je kunt er evenwel voorwaarden aan verbinden, bijvoorbeeld op het gebied van conservering en behoud. Pieter ter Keurs, hoogleraar Musea, Collecties en Samenleving aan de Universiteit Leiden, zet vraagtekens bij het restitueren van erfgoed dat is geschonken. Volgens de Commissie zou dat ook in aanmerking moeten komen voor teruggave als het van grote culturele waarde is voor een land. 'Dat is glibberig terrein. Nederland vindt het ook fijn om kunst uit de Gouden Eeuw terug te krijgen, maar dan is het einde zoek. In vredesnaam, doe het restitueren langzaam en goed doordacht' ([Nandram 2020](#)).

Onze rol ligt vooral bij heel goed herkomstonderzoek, vindt Wayne Modest, directeur van het Tropenmuseum. Teruggave moet mogelijk gemaakt worden, is al sinds 2019 het standpunt van het museum, en daartoe is een lijst met voorwaarden opgesteld. 'Dat doen we nu twee jaar en dat willen we uitbreiden. Zo is alle informatie voor iedereen toegankelijk als iemand een claim doet. Dan kunnen we beginnen met objecten teruggeven' ([Soudagar 2022](#)). Ondertussen is hij in afwachting van stappen van de overheid. De restitutie duurt de herkomstlanden langer dan wenselijk, vertelt hij, er heerst ongeduld. 'Maar voor die musea speelt ook de vraag: en dan? Roofofst teruggeven is geen goedmaker voor kolonialisme, de ongelijkheid blijft'. Modest beschouwt dekolonisatie ook als langdurige inzet voor radicale gelijkheid. 'We moeten werken aan een eerlijkere verdeling van kunst en erfgoed' ([Ibid.](#)). Het Tropenmuseum ontvangt daarom jaarlijks onderzoekers uit Indonesië en andere herkomstlanden voor gezamenlijke documentatie van erfgoed en herkomstonderzoek. 'De herkomstlanden moeten ook de vruchten plukken van cultuurtoerisme, dus zorgen we ook voor goede musea daar. Maar het belangrijkste: zij bepalen, ons past nederigheid. Als ze objecten niet in een museale setting willen, maar terug willen geven aan voorouders of de natuur' ([Ibid.](#)).

Een kritisch geluid komt uit Bali, Indonesië, van Ida Dalem Semaraputra, koning van Klungkung, een regentschap en vorstendom op het eiland ([Kas 2020](#)). In 1908 plunderden Neder- ↓

De vroege mens,
Dubois-collectie.
© Naturalis



landse troepen het paleis van Klungkung en namen de oorlogsbuit via Batavia mee naar Nederland. Honderden voorwerpen uit die collectie kwamen uiteindelijk terecht in de collectie van het NMVW. Volgens de Raad voor Cultuur zou het retourneren van kunst van staat tot staat moeten gebeuren, maar dat betekent dat Indonesische kunst waarschijnlijk in het nationale museum van Jakarta terecht zal komen. Dáár is de koning van Klungkung niet enthousiast over. ‘Jakarta of Nederland, dat komt voor mij op hetzelfde neer. In beide gevallen kunnen we er hier niets mee. Voor ons zijn die voorwerpen cultureel erfgoed dat we nog steeds in onze ceremonies en rituelen kunnen gebruiken’ ([Ibid.](#)). In het lokale museum is er bovendien ruimte voor de objecten beschikbaar. Tegelijkertijd zijn er zorgen over hoe ze de voorwerpen moeten opslaan en onderhouden, en wie er opdraait voor het transport en onderhoud. Hilmar Farid, directeur-generaal van het Indonesische ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, wil echter geen discussie over eigenaarschap. Hij vreest chaos als ‘private partijen voorwerpen gaan claimen’. Belangrijker voor hem is dat Indonesië nauw betrokken zal worden bij het inventariseren van de kunst in Nederland ([Kas 2020](#); [Konninger 2022](#)).¹¹

Beleidsreactie

Minister Van Engelshoven is het met de Commissie eens dat erkenning van het onrecht dat de oorspronkelijke bevolking van de koloniale gebieden is aangedaan door het tegen hun wil in bezit nemen van cultuurgoederen, de eerste stap is in de zorgvuldige omgang met koloniale collecties. Dat blijkt uit haar beleidsreactie van 29 januari 2021 op het advies ([Engelshoven 2021](#)). Ook de volgende aanbeveling neemt ze over: het kabinet wil bijdragen aan het herstel van het historisch onrecht, ‘dat tot op de dag van vandaag nog als onrecht wordt ervaren’ ([Ibid.](#), 4). ‘Geroofde cultuurgoederen horen daarbij niet in de Rijkscollectie thuis. Als een land dat wil, geven we het terug’, [aldus Van Engelshoven](#).

Het betreft verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen die in rijksbezit zijn en het verzoek moet van een staat komen. Cultuurgoederen uit rijksbezit zullen in het geval van teruggave dan worden overgedragen aan deze staat. Drie categorieën cultuurgoederen komen in aanmerking voor teruggave aan de landen van herkomst: cultuurgoederen die geroofd zijn uit een voormalige Nederlandse kolonie, uit een voormalige kolonie van een ander land en cultuurgoederen die een speciaal cultureel, ↓

historisch of religieus belang hebben voor een land.

Ook geeft ze aan, conform het advies, door teruggave van cultuurgoederen en internationale samenwerking een bijdrage te willen leveren aan het herstellen van dit historisch onrecht. Ze heeft daarbij oog voor de waarschuwing van de Commissie voor het risico van een neokoloniale herhaling van het verleden. Een bijdrage aan het herstel van het onrecht is alleen mogelijk in samenwerking en dialoog met voorheen gekoloniseerde landen. Daarom heeft ze contact gelegd met vertegenwoordigers van de overheden van onder andere voormalige koloniën, namelijk de Indonesische en Surinaamse overheid ([Engelshoven 2021, 4](#)).

Bijdragen aan herstel van het onrecht is alleen mogelijk in samenwerking en dialoog met voorheen gekoloniseerde landen

De minister schrijft over te willen gaan tot een onvoorwaardelijke teruggave van cultuurgoederen die onvrijwillig zijn weggenomen uit een voormalige Nederlandse kolonie aan deze landen. Dat geldt ook voor cultuurgoederen met een bijzondere betekenis voor het herkomstland, maar waarvan de herkomstgeschiedenis niet kan worden vastgesteld of niet wijst op onvrijwillig bezitsverlies. Bij de beoordeling van verzoeken hiertoe is een bredere afweging van belangen noodzakelijk, ook daarin volgt de minister de Commissie. Denk aan het culturele belang van het cultuurgoed voor het herkomstland, de betrokken gemeenschappen in de herkomstlanden en in Nederland, het belang voor de Collectie Nederland, de toekomstige bewaeromstandigheden en de publieke toegankelijkheid ([Ibid., 5](#)).

Er komt een onafhankelijke beoordelingscommissie die moet zorgen voor een onafhankelijke, deskundige en transparante beoordeling van verzoeken tot teruggave. Deze commissie oordeelt of aan de hand van het herkomstonderzoek voldoende kan worden vastgesteld of er sprake is van onvrijwillig bezitsverlies ([Ibid.](#)).

Menselijke resten in museale en academische collecties vormen een aparte categorie, schrijft de Commissie in haar advies, vanwege de specifiek ethische aspecten ervan. De minister is het hiermee eens, maar de uitgangspunten en procedures met betrekking tot de omgang met koloniale collecties zijn evenzogoed van belang voor de omgang met menselijke resten en objecten die menselijke resten bevatten, waarbij ze teruggave als uitgangspunt zal hanteren ([Ibid., 6](#)).

Herkomstonderzoek

Voor een zorgvuldige omgang met koloniale collecties is de herkomstgeschiedenis essentieel, benadrukte de minister. 'Naast incidenteel onderzoek bij verzoeken tot teruggave, is structureel herkomstonderzoek onmisbaar voor de ontsluiting van kennis over collecties uit een koloniale context met het oog op museale presentaties en internationale samenwerking'. Ook daarmee volgt zij de Commissie. Van Engelshoven roept beheerders van rijkscollecties op om herkomstonderzoek op te starten ([Ibid., 9](#)). Ze benadrukt dat sommige instellingen vanwege hun collecties en achtergrond al een ↓

[jarenlange ervaring](#) hebben op dit terrein, zoals het NMVW, het [Rijksmuseum Amsterdam](#) en Museum Bronbeek, maar dat herkomst-onderzoek in de museale praktijk nog groten-deels moet beginnen.

Uit de gesprekken van de Commissie met vertegenwoordigers van de herkomstlanden kwam telkens naar voren dat er behoefte bestaat aan ondersteuning bij het opzetten van een efficiënte museale infrastructuur, opleidingen voor museummedewerkers, gemeenschappelijk onderzoek en uitwisseling van kennis. De minister onderschrijft deze museale samenwerking tussen Nederland en de herkomstlanden. ‘Het herkomstonderzoek en de internationale kennisuitwisseling zal leiden tot nieuwe inzichten in deze bijzondere collecties en onze koloniale geschiedenis in het algemeen. Het is mijn hoop dat de omgang met deze collecties tegelijkertijd bijdraagt aan nieuwe relaties en samenwerkingsvormen met de landen van herkomst en de landen om ons heen. De teruggave van een object uit een koloniale context aan het land van herkomst is dan niet het einde van dit proces, maar eerder een nieuw begin’ ([Engelshoven 2021, 12-13](#)).

Implementatie

Staatssecretaris Uslu¹² volgt de visie van haar voorganger, blijkt uit een Kamerbrief over de implementatie van de *Beleidsvisie collecties uit een koloniale context* van 15 juli 2022 ([Uslu 2022b](#))¹³. Dat doet ze langs drie lijnen:

- Inzet op samenwerking met landen van herkomst op het terrein van musea en collecties, met als doel het beschermen van erfgoed en kennisdeling. Deze kennisuitwisseling draagt bij aan beter begrip van koloniale objecten en het beheer van deze objecten voor én na eventuele teruggave, aldus Uslu. Ze kondigt aan hiervoor in samenwerking met het ministerie van Buitenlandse Zaken met deze landen in gesprek te gaan en expertmeetings te organiseren over de samenwerking op het gebied van koloniale collecties. Zowel Aruba, Curaçao en Sint Maarten als de drie Caribische eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba worden hierbij betrokken ([Ibid., 1](#)).
- Teruggaveverzoeken worden voorgelegd aan een [adviescommissie onder voorzitterschap van Lilian Gonçalves-Ho Kang You](#). De

commissie zal verzoeken beoordelen aan de hand van het kader zoals beschreven in de *Beleidsvisie collecties uit een koloniale context* en een op te stellen reglement over haar werkwijze. ‘Uitgangspunt (...) is een balans tussen zorgvuldigheid en voortvarendheid. Zorgvuldigheid is geboden om tot een correct en onderbouwd advies te komen.’ Om geen vertraging op te lopen, kan de commissie gelijktijdig met het opstellen van het reglement de eerste verzoeken al in behandeling nemen ([Ibid., 2](#)). De commissie baseert haar advies op het herkomstonderzoek naar de verzochte objecten, waar de beheerder van de objecten verantwoordelijk voor is. Ze noemt hier de object-biografieën die zijn opgemaakt in het kader van het Pilotproject Provenance Research Objects of the Colonial Era (PPOCE) door het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, het NMVW en het Rijksmuseum (Mooren et al. 2022), in opdracht van haar voorgangster Van Engelshoven. Aangezien dit herkomstonderzoek complex en tijdrovend kan zijn, krijgen cultuurgoederen uit een koloniale context waarvan al het vermoeden bestaat dat die in het verleden zijn geroofd, prioriteit.¹⁴ Het advies ‘vormt een zwaarwegend oordeel’ bij haar uiteindelijke besluit over het teruggaveverzoek.

- Om de inzet op het herkomstonderzoek door musea in Nederland te ondersteunen komt er een consortium waarin kennis en expertise van koloniale collecties bijeenkomen.¹⁵ Het is van belang collecties uit koloniale context zo goed mogelijk te ontsluiten.¹⁶

Voor de ondersteuning van het herkomstonderzoek en de beoordeling van teruggaveverzoeken is 1,4 miljoen euro beschikbaar voor 2022. De minister van Buitenlandse Zaken en de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking (BHOS) stellen gezamenlijk jaarlijks een bedrag van 1 miljoen euro beschikbaar ten behoeve van de internationale samenwerking en kennisuitwisseling met herkomstlanden met betrekking tot musea en collecties binnen het kader van het ICB tot en met 2024 ([Ibid., 4](#)).



Dubois-collectie
in depot.
Fotografie:
Taco van der Eb.
© Naturalis

Toekomst

Met de implementatie van de *Beleidsvisie* wil staatssecretaris Uslu concrete stappen zetten naar een zorgvuldige omgang met deze culturele objecten. Ze spreekt van een complexe, gevoelige en omvangrijke taak. ‘Alleen door het optimaal benutten van de beschikbare kennis en expertise in Nederland en de landen van herkomst, en door in te zetten op versterking van onze samenwerking op dit terrein, komen we tot een rechtvaardige omgang met objecten uit een koloniale context. Met de landen van herkomst werken we hiermee aan een gezamenlijke toekomst en duurzame culturele samenwerking’, aldus de staatssecretaris ([Uslu 2022b, 4-5](#)).

In december 2022 is de nieuwe adviescommissie met haar werk begonnen. Het teruggevraagd onderzoek van Indonesië zal waarschijnlijk bovenaan de lijst van te beoordelen verzoeken staan. Wanneer het advies aan de staatssecretaris gereed is en wanneer zij daar een besluit over zal nemen, is niet bekend. Ondertussen is een ander teruggevraagd onderzoek dat vorige zomer werd ingediend, in november 2022 door de staatssecretaris ingewilligd ([Uslu 2022c](#)). Het was afkomstig uit Maleisië en betrof tientallen prehistorische skeletten, net als de Javamens uit de

collectie van Museum Naturalis, maar ‘slechts’ circa 5000 jaar oud, geen miljoen jaar. Daarom was een advies van de commissie niet nodig. De menselijke resten zijn afkomstig van de homo sapiens en voor die categorie geldt dat de staatssecretaris grotendeels naar eigen inzicht kan handelen. De Javamens is daarentegen een homo erectus en wordt daarom voorgelegd aan de nieuwe commissie ([Nuland 2022b](#), [Zoetbrood 2022](#)).

Jos van Beurden, die jarenlang onderzoek heeft gedaan naar koloniale collecties en het teruggevraagd onderzoek, vraagt zich af in hoeverre het zal lukken ‘om wantrouwen weg te nemen, de ongelijkwaardigheid te verminderen en te werken aan een verdeling van voorwerpen waarbij beide partijen zich gekend voelen?’ ([Beurden 2021a, 14](#)). Of met de nieuwe aanpak voor het omgaan met koloniale collecties sprake is van een kantelpunt weten we pas over enkele jaren. Voorlopig zijn het meer woorden, adviezen en beleidsstukken dan daden, aldus Van Beurden ([Ibid.](#)). •

Literatuur

- Arts Council England (2022) [Restitution and repatriation: a practical guide for museums in England](#). Londen: ACE.
- Bakker, M. (2022) [‘Indonesië wil fossiel van wereldberoemd oermens terug uit Nederland, hoe kansrijk is die claim?’](#). Op: [www.devolkskrant.nl](#), 18 oktober.
- Bemmel, N. van (2022) [‘De Javams naar huis?’](#). “Zodat wij onze geschiedenis leren begrijpen”. Op: [www.volkskrant.nl](#), 14 december.
- Beurden, J. van (2007) [‘Moet weg, mag weg: voeren musea een ruimer teruggavebeleid?’](#). In: *Museumvisie*, jrg. 31, nr. 1, 44-49.
- Beurden, J. van (2012) [The return of cultural and historical treasures: the case of the Netherlands](#). Amsterdam: Royal Tropical Institute.
- Beurden, J. van (2016) [Treasures in trusted hand: negotiating the future of colonial cultural objects](#). Proefschrift Vrije Universiteit.
- Beurden, J. van (2020) [‘Musea en dissonant koloniaal erfgoed: een lastige relatie’](#). In: *Boekman*, jrg. 32, nr. 124, 36-41.
- Beurden, J. van (2021a) [Ongemakkelijk erfgoed: koloniale collecties en teruggave in de Lage Landen](#). Zwolle: Waanders.
- Beurden, J. van (2021b) [‘Teruggave van koloniale roofoorkunst kan veel sneller’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 26 mei.
- Beurden, J. van (2022) [Boekbespreking ‘Sporen: onderzoek naar herkomst-geschiedenis en betekenisgeving van culturele objecten en collecties verworven in koloniale situaties’](#). In: *Boekman*, jrg. 34, nr. 132, 60-61.
- Beurden, S. van (z.j.) [‘Kunst in crisis: de dekolonisatie van onze musea’](#). Op: [www.eoswetenschap.eu](#).
- Bloemers, I. (2021) [De restitutierevolutie: een onderzoek naar een toekomstig restitutiebeleid voor Nederland en haar musea](#). Masterscriptie Universiteit Utrecht.
- Blokker, B. (2017) [‘Rijksmuseum onderzoekt herkomst koloniale collectie’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 23 september.
- Busselen, L. (2019) [‘De tijd haalt ons in – Hoe het restitutie debat een lens biedt op een verschuiving in de “ontkenning van gelijktijdigheid”’](#). In: *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven*, jrg. 20, nr. 3, 261-388.
- Campfens, E. (2018) [‘Gestolen waar gedijs niet, geef roofoorkunst terug’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 17 maart.
- Campfens, E. (2020) [‘Whose cultural objects? Introducing heritage title for cross-border cultural property claims’](#). In: *Netherlands International Law Review*, 67, 257-295.
- Campfens, E. (2021) [Cross-border title claims to cultural objects: property or heritage?](#) Dissertatie Universiteit Leiden.
- Captain, E. (2020) [‘Van gedeeld cultureel erfgoed naar verstrengeld erfgoed: paradoxen van koloniaal erfgoed’](#). In: *Boekman*, jrg. 32, nr. 125, 26-29.
- Delputte, L. (2021) [‘Roofoorkunst moet terug naar Congo, maar wat en hoe?’](#). In: *De Lage Landen*, jrg. 64, nr. 3, 52-59.
- Demarsin, B. (2022) [‘Restitutie van koloniaal erfgoed’](#). In: *FARO*, jrg. 15, nr. 1, 6-11.
- Engelshoven, I.K. van (2019a) [Adviesaanvraag nationaal kader koloniale collecties](#). Tweede Kamer 32820, nr. 319 (zie Gonçalves-Ho Kang You (voorz.); Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties (2021), 123-124).
- Engelshoven, I.K. van (2019b) [Nieuwe visie cultuurbeleid](#). Tweede Kamer 32820, nr. 282.
- Engelshoven, I.K. van (2021) [Beleidsvisie collecties uit een koloniale context](#). Tweede Kamer 32820, nr. 405.
- German Museums Association (2021) [Guidelines for German museums care of collections from colonial contexts](#). Berlijn: Deutscher Museumsbund.
- Gonçalves-Ho Kang You (voorz.); Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties (2021) [Koloniale collecties en erkenning van onrecht: advies over de omgang met koloniale collecties](#). Den Haag: Raad voor Cultuur.
- IJzendoorn (2022) [‘Zijn de Elgin Marbles uit het Parthenon eindelijk op de weg terug naar Athene?’](#). Op: [www.volkskrant.nl](#), 4 december.
- Jurna, N. (2020) [‘Deze kunst hoort hier in de musea’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 9 oktober.
- Kampen, A. van (2021) [‘België geeft Congo roofoorkunst terug: “Wat illegitiem verkregen is, is niet van ons”’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 22 juni.
- Kas, A. (2020) [‘Roofoorkunst terug? Graag, maar niet naar Jakarta, zegt de koning van Klungkung’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 22 december.
- Khaddari, R. en M. Wiegman (2019) [‘Roofoorkunst kan terug, maar wel op bepaalde voorwaarden’](#). Op: [www.parool.nl](#), 7 maart.
- Konniger, S. (2022) [‘Balinese vorst de laatste die hoort van Indonesische eis’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 18 oktober.
- Kruijt, M. (2020) [“Het gaat hier over onrecht en onderdrukking”: interview Lilian Gonçalves-Ho Kang You’](#). Op: [www.volkskrant.nl](#), 8 oktober.
- Leeuwen, A. van (2018) [“Het is niet normaal dat 80 procent van de Afrikaanse kunst zich in Europa bevindt”](#). Op: [www.volkskrant.nl](#), 14 december.
- Losson, P. (2021) [‘Opening Pandora’s box: will the return of cultural heritage objects to their country of origin empty western museums?’](#). In: *The journal of arts management, law, and society*, jrg. 51, nr. 6, 379-392.
- Maas, M. (2021) [‘Ongemakkelijk erfgoed toont een lange weg van postkoloniaal geworstel en bewustwording’](#). Op: [www.volkskrant.nl](#), 2 juli.
- Mathijssen, N. (2020) [‘Een Westerse worsteling met goede bedoelingen’](#). Op: [www.groene.nl](#), 25 maart.
- Mooren, J., K. Stutje en F. van Vree (2022) [Sporen: onderzoek naar herkomst-geschiedenis en betekenisgeving van culturele objecten en collecties verworven in koloniale situaties](#). Amsterdam: niod (etc.).
- Nandram, A. (2020) [‘Musea staan achter advies van commissie’](#). Op: [www.volkskrant.nl](#), 8 oktober.
- Nuland, M. van (2022a) [‘Indonesië eist Javams en andere topstukken terug van Nederland’](#). Op: [www.trouw.nl](#), 18 oktober.
- Nuland, M. van (2022b) [‘Nederland geeft tientallen skeletten terug aan Maleisië’](#). Op: [www.trouw.nl](#), 16 december.
- Pasikowska-Schnass, M. (2021) [Colonial-era cultural heritage in European museums \[at a glance\]](#). Brussel: European Parliament.
- Pontzen, R. (2018) [‘Het Africa Museum in Tervuren rekent af met zijn koloniale perspectief. Dat is niets te vroeg’](#). Op: [www.volkskrant.nl](#), 8 december.
- Raad voor Cultuur (2022) [Werkprogramma Raad voor Cultuur 2022-2023](#). Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Ribbens, A. (2018) [“Afrika wil eerst fatsoenlijke musea bouwen”](#). Op: [www.nrc.nl](#), 25 oktober.
- Ribbens, A. (2019) [‘Musea willen ruimhartig roofoorkunst terug geven; Interview Stijn Schoonderwoerd, museumdirecteur: “Het gaat om de erkenning dat de kunst van hen is”’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 7 maart.
- Ribbens, A. (2022) [‘Brits museum geeft Benin-bronzen terug aan Nigeria’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 8 augustus.
- Snijders, S. (2018) [‘Africa Museum bij Brussel onder vuur vanwege kunst uit Congo’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 25 oktober.
- Soudagar, R. (2022) [‘Directeur Tropenmuseum: “Roofoorkunst teruggeven maakt kolonialisme niet goed”’](#). Op: [www.oneworld.nl](#), 23 juni.
- Tropenmuseum, Afrika Museum en Museum Volkenkunde (2019) [Return of cultural objects: principles and process National Museum van Wereldculturen \(NMVW\)](#). Amsterdam: Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Uslu, G. (2022a) [Adviesaanvraag koloniaal archief](#). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Uslu, G. (2022b) [Implementatie beleidsvisie collecties uit een koloniale context](#). Tweede Kamer 32820, nr. 480.
- Uslu, G. (2022c) [‘Voorgenomen besluit tot vervreemding van archeologische menselijke resten’](#). In: *Staatscourant*, nr. 31520, 21 november.
- Venhuizen, G. (2022) [‘Aapmens Dubois is dood, maar zijn collectie is nog altijd levend’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 28 oktober.
- Verberckmoes, Y. (2015) [‘Indonesisch erfgoed keert terug’](#). Op: [www.volkskrant.nl](#), 27 november.
- Vermaas, P. (et al.) (2018) [‘Waar hoor ik thuis? Koloniale roofoorkunst: moet geroofd erfgoed terug naar de landen van herkomst?’](#) Op: [www.nrc.nl](#), 25 oktober.
- Walsum, S. van (2018) [‘Koloniale collectie stelt musea voor de vraag: Wat te doen met onze roofoorkunst?’](#). Op: [www.volkskrant.nl](#), 5 juni.
- Westerman, F. (2022) [‘Die schedelkap uit Java is van ons allemaal’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 21 oktober.
- Zeijl, F. van (2018) [‘Het Nationale Museum van Benin wil zijn bronsschat terug’](#). Op: [www.nrc.nl](#), 25 oktober.
- Zoetbrood, N. (2022) [‘Nederland geeft 37 prehistorische skeletten uit Naturalis terug aan Maleisië’](#). Op: [www.volkskrant.nl](#), 16 december.

Noten

- 1 De Adviescommissie teruggave cultuurgoederen uit koloniale context bestaat uit Laura van Broekhoven, Remco Raben en Alicia Schrikker. Voorzitter van de commissie is Lilian Gonçalves-Ho Kang You. In de commissie is ook een plek beschikbaar voor een aanvullend lid, dat afhankelijk van het te behandelen verzoek zal worden aangesteld op basis van benodigde expertise.
- 2 Bekijk [bronnen over restitutie van naziroofkunst](#) in de Kennisbank.
- 3 Koning Willem-Alexander heeft op 10 maart 2020 tijdens een staatsbezoek aan Indonesië [excuses aangeboden](#) voor Nederlands geweld in dat land tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd tussen 1945 en 1949. Op 19 december 2022 bood het Nederlandse kabinet [excuses](#) aan voor het slavernijverleden. Er wordt 200 miljoen euro uitgetrokken voor een fonds waaruit projecten worden betaald voor een betere bewustwording van ons slavernijverleden. Ook maakt het kabinet 27 miljoen euro vrij voor een museum over slavernij. In 2023 is het 150 jaar geleden dat de slavernij werd afgeschaft. Koning Willem-Alexander laat een [onafhankelijk onderzoek](#) doen naar de rol van zijn eigen familie in de koloniale geschiedenis. Dat maakt de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) op 6 december 2022 bekend. Het onderzoek wordt gedaan aan de Universiteit Leiden door een commissie onder leiding van oud-hoogleraar koloniale geschiedenis Gert Oostindie en gaat drie jaar duren. Een maand eerder maakte de RVD bekend dat er een [onafhankelijk onderzoek](#) komt naar de herkomst van koloniale objecten in de verzamelingen van het Koninklijk Huis.
- 4 Ook andere [Europese musea](#) hebben Benin Bronzes in hun collecties, waaronder Duitsland en Nederland. De Duitse regering is in de zomer van 2022 begonnen met het teruggeven van deze objecten. Nederland heeft zeker 114 Benin Bronzes in bezit, op verschillende locaties van het NMVW.
- 5 Bekijk [bronnen over de Benin Bronzen](#) in de Kennisbank.
- 6 In oktober 2018 kwamen tien Europese musea bij elkaar in Leiden om te overleggen over de duizenden in 1897 door de Britten gestolen Benin-bronzen in hun bezit. Daar werd besloten dat de musea een deel van hun collectie in bruikleen afstaan aan een nieuw te bouwen museum in Benin City in Nigeria ([Ribbens 2022; Zeijl 2018](#)).
- 7 Bekijk [bronnen over de Elgin Marbles](#) in de Kennisbank.
- 8 In 2022 kwam dit rapport gereed, zie [Mooren et al. 2022](#). In *Boekman* 132 verscheen een bespreking door Jos van Beurden ([Beurden 2022](#)).
- 9 Het advies gaat over cultuurgoederen en collecties die verkregen zijn in de tijdperiode tussen het begin van de zeventiende eeuw, toen vanuit Nederland de eerste schepen richting Azië vertrokken en 1975, het jaar dat Suriname een onafhankelijke republiek werd ([Gonçalves-Ho Kang You 2021, 15](#)).
- 10 Zie het [persbericht](#) van de Raad voor Cultuur van 7 oktober 2020.
- 11 Farid noemt in een interview ([Kas 2020](#)) de terugkeer van 1500 objecten uit het museum Nusantara in Delft, dat in 2013 vanwege financiële problemen de deuren moest sluiten, een voorbeeld van hoe het wat hem betreft niet moet gaan. Het grootste gedeelte van de collectie werd teruggegeven aan Indonesië, maar dat betrof, volgens Farid, 'willekeurige voorwerpen'. Pas wanneer je weet waar iets precies vandaan komt en wat het betekent voor de geschiedenis, kan de terugkeer van specifieke objecten de geschiedenis volgens hem extra kleur en betekenis geven ([Kas 2020](#)), zie voor deze teruggave ook [Walsum 2018](#) en [Verberckmoes 2015](#)).
- 12 Mede namens de minister van Buitenlandse Zaken en de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingsamenwerking.
- 13 Het besproken beleid betreft museale cultuurgoederen, maar geen archieven. Archieven vragen om een andere benadering, omdat het daarbij vooral gaat om de informatie die zij bevatten en het recht op de toegang daartoe, redeneert de commissie. Staatssecretaris Uslu heeft de Raad voor Cultuur in augustus 2022 om een toegesneden advies gevraagd over de omgang met archieven uit een koloniale context, in aanvulling op en in lijn met het advies van de Commissie-Gonçalves, uit te brengen vóór 1 maart 2023 ([Uslu 2022a; Raad voor Cultuur 2022](#)).
- 14 De staatssecretaris richt zich op objecten uit de Rijkscollectie. Betreffen de teruggevane verzoeken voorwerpen van andere (publieke) eigenaren, zoals gemeenten en universiteiten, dan zal het ministerie van OCW een coördinerende rol op zich nemen ([Uslu 2022b, 3](#)).
- 15 Het NMVW, het Rijksmuseum, Museum Bronbeek, het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zullen dit opstarten ([Uslu 2022b, 4](#)).
- 16 Een groot deel van de collecties is digitaal ontsloten en beschikbaar op www.collectienederland.nl



Jack van der Leden
is informatiespecialist
bij de Kennisbank en
redacteur van
Boekman

Colofon

Boekman Extra is een onregelmatig verschijnende digitale uitgave van de Boekmanstichting.

De Boekmanstichting verzamelt en verspreidt kennis en informatie over kunst en cultuur in beleid en praktijk. Het werkterrein omvat het kunst- en cultuurbeleid van de overheden, particuliere financiering van kunst, de sociaal-economische en juridische aspecten van de kunsten en het kunstenaarsberoep, marketing en sponsoring, culturele organisaties en manifestaties, kunst in relatie tot (nieuwe) media, cultuurbehoud, kunst-educatie, amateurkunst en kunstvakonderwijs.

Zie ook www.boekman.nl

Redactie

Jan Jaap Knol
Jack van der Leden
André Nuchelmans
Janina Pigaht

Productie

Jack van der Leden

Redactieadres

Boekmanstichting,
t.a.v. redactie
Boekman Extra
Herengracht 415,
1017 BP Amsterdam,
telefoon 020 – 624 37 36,
e-mail
redactie@boekman.nl

Kopij volgens de redactie-aanwijzingen via e-mail

Eindredactie en correctie

Paul Postema, Loft 238
Tekst & Media

Beeldredactie

André Nuchelmans
Joseph Plateau

Vormgeving

Joseph Plateau, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Al het mogelijke is gedaan om rechthebbenden van beeld te achterhalen. Indien u meent over auteursrechten te beschikken van beeld in deze *Boekman Extra*, dan kunt u contact opnemen met de Boekmanstichting in Amsterdam.